

„Gázos” lesz-e a gázhelyzet a jövő Európájában? (Avagy az orosz–ukrán gázháború okai és következményei)

Ludvig Zsuzsa

A 2005. december végén kirobbant ukrán–orosz gázháború újból felhívta a gázszállításokban kialakult erőteljes és esetenként kóros függőségi viszonyokra a figyelmet a kontinensen. Bár a konfliktus legerőteljesebben érintett harmadikja a közép-kelet-európai térség, a potenciális hatások elnyúlnak egészen Nyugat-Európáig. Nem csak a magyar, szlovák, lengyel, cseh vagy a baltikumi függés szintje magasabb az elfogadhatónál, de elméletileg a német, olasz vagy francia gazdaságban is észrevehető gondokat okozhat az orosz gázszállításokban történő bármiféle fennakadás. Ez utóbbiak – Ukrajna mellett – éppenséggel a legnagyobb felvásárlói is az orosz földgáznak. (Ukrajna részesedése a 2004-ben Oroszországból külföldre szállított mennyiségből 17,9% volt, Németországé és Olaszországé 17,3, illetve 11,9%, míg a francia 7,4%-os részarányt csak Törökországé előzte meg.) Természetesen ezekben az országokban a teljes gázbehozatalon belül nem oly mértékben meghatározó az orosz részarány, mint például a balti államokban (közel 100 %) vagy a visegrádi országokban (70-80 % fölötti). Az említett adatok még egy igen fontos információt is tartalmaznak: Oroszország – gázexportja tekintetében – még erőteljesebb függésbe került Európától, mint amekkora Európa vagy az Európai Unió együttesen számított függése az orosz szállításoktól. (Az Európai Unió jelenlegi tagállamainak és az elkövetkező években várható új tagjainak részesedése a teljes orosz gázkivitelből 2004-ben meghaladta a 70%-ot, Törökországot is ideszámítva már megközelítette a 80%-ot. Időközben a FÁK-térség részesedése a kilencvenes évek közepi 30% fölötti arányhoz képest radikálisan csökkent, jelenleg 20% alatti.) Igen markáns azonban Oroszország Ukrajnának való kiszolgáltatottsága is, mert az orosz földgáz mintegy 80%-a halad át területén Európa irányába. Az ukrán gázfogyasztásnak ugyanakkor – 2004-es adatok alapján – csak mintegy egynegyede fedezhető hazai kitermelésű földgázzal, a maradék orosz és türkmén forrásokból elégíthető ki. A teljes ukrán szénhidrogén-felhasználás 90%-a orosz és türkmén eredetű. Az ukrán gazdaság szempontjából nem lebecsülendő továbbá a jelentős tranzitszeréből eredő bevétel.

A 2005 végén eszkalálódott ukrán–orosz gázháború korántsem volt váratlan. Az árak kérdését már hosszú hónapok óta nem tudták mindkét felet kielégítő módon megoldani. Nem meglepő, hogy az új év beköszöntével a 2006-os szállításokra vonatkozóan az orosz partner a korábbinál már élesebben vetette fel a kérdést. Az egyoldalú áremelési törek-

vés, pontosabban az Ukrajnának történő szállítások árainak a világpiacihoz történő közelítése, szintén érthető. Oroszország egyre kevésbé kívánja a jótékony energiaszállító szerepét játszani, hiszen az energiaszektor szerepe az egész orosz gazdaság stabilizálásában, növekedésében és fejlődési esélyeiben meghatározó. (A magas világpiaci olajárak tartóssá válása tette például lehetővé annak a mára óriási összegeket felhalmozó stabilizációs alapnak a létrejöttét, amely felhasználása esetén az orosz gazdaság egyik legjelentősebb pótlólagos, a költségvetési tervezet felüli forrása.) Oroszország egyre inkább csak a kifejezetten vele szövetséges, szoros partneri viszonyban álló országokat részesíti jelentős ártámogatásban (pl. potenciális államszövetségi partnerét, Belorussziát), szemben a szovjet érában széleskörűen – KGST-szinten – alkalmazott eljárással. Másrészt a szénhidrogénárak alakítását Oroszország érdekeinek megfelelően kezeli. Az árak kifejezik Oroszországnak az adott partnerországgal való politikai, gazdasági kapcsolatainak súlyát és minőségét is. Nem véletlen, hogy a hivatalos orosz vámstatisztikai kiadványban már évek óta (szinte egyedüli termékként) a földgáznál nincs feltüntetve értékadat, csak szállított mennyiség. Ezek a viszonyok azonban változnak. A jelenlegi, Moszkva szemével nézve nem éppen kívánatos ukrán vezetésnek szóló egyértelmű üzenet a közel ötszörös áremelési szándék.

Ami az eszközt, a csapelzárást, illetve a kapacitáscsökkentést jelenti, az FÁK-berkeken belül korántsem szokatlan. Ami új jelenség volt, az a közvetetlen és potenciálisan érintett országok széles köre, ami az európai kontinensen Ukrajna központi tranzitszeréből fakad. 2003 telén az orosz Gazprom közel 24 órára teljesen leállította a gázszállításokat Belorussziába, ami kihatással volt a balti államokra, Lengyelországra és kisebb mértékben Németországra is. A konfliktust gazdasági okok váltották ki a két ország közötti gázügyi együttműködésen belül. 2005 elején Türkmenisztán állította le gázszállításait Ukrajnába és Oroszországba, Oroszország pedig Azerbajdzsánba – szintén áremelési céllal. Mindkét akció sikeresnek bizonyult, az eladók elérték az emelést, amely azonban korántsem volt olyan drámai, mint a jelenlegi Ukrajnának címzett Gazprom-ajánlat. (Türkmén–orosz viszonylatban nem áremelésre, hanem a szállítandó mennyiség csökkentésére került sor.)

Bár „gázháborúk” kirobbanásával a jövőben is számolni lehet, arra egyelőre nyugodtan számíthatunk, hogy azok nem fognak hosszan elhúzódni.

Üzleteket, stabil szállítói kapcsolatokat kockázatos tartós csaplezárás a jelenlegi igen szoros kölcsönös függőségi rendszerben senkinek sem érdeke. A jelenlegi orosz–ukrán példánál maradván, Oroszországnak nem csak Ukrajna, az ukrán piac megtartása miatt nem érdeke a konfliktus további élezése, illetve elnyújtása, hanem legfontosabb vásárlói, az Ukrajnán keresztül ellátott európai országok elbizonytalanodása miatt sem. Hosszabb távon egy ilyen eldurvuló konfliktus Oroszországra nézve mindenképpen piacvesztő hatású lenne. Rövid távon azért nem, mert az új szállítási útvonalak kiépítése idő- és forrásigényes feladat. Ráadásul az azonnal rendelkezésre álló szállítható gázkészletek korlátozottak. De az eddigi, Ukrajnát célzó „lecke” túl erősnek bizonyult az európai ízlésnek. Megerősödőben vannak – Brüsszelben és a leginkább érintett országok köreiből egyaránt – mindazok a forrás- és szállításiútvonaldiverzifikációs törekvések, amelyek eddig is jelen voltak, csak sürgető kényszer híján, valamint gazdaságossági szempontok miatt nem mobilizálódtak kellőképpen.

Hasonlóképpen, Ukrajna sem élhet tartósan és nagymértékben az orosz gáz megcsapolásának eszközével, mert nem csak az Oroszországgal való viszonyt – s ennek következményeként az egész ukrán gazdaság energiaellátásának rövid és középtávú biztonságát – tenné még inkább kockára ezzel, hanem az utóbbi idők egyik legnagyobb vívmányát, az EU-tagsági ambíciók tükrében kulcsfontosságú, a holtpontról kilendülőben lévő uniós kapcsolatrendszer jövőjét is. Ugyanakkor, éppen a javuló és felértékelődő kapcsolatokra hivatkozva, Ukrajna számára lehetőségként kínálkozik az alternatív források kiépítésének ügyében Brüsszelhez fordulni, egyrészt forrásokért, másrészt az ukrán szempontoknak a stratégiai tervezésben való figyelembevételért. (Felmerült például az iráni, kazah és üzbég gáz Ukrajnába történő szállításának terve is. Ezek az elképzelések egyelőre igen kezdeti stádiumban vannak.) A jelenlegi konfliktus újabb intő jel a szerkezeti átalakulásban elmaradt ukrán gazdaság számára is: ideje következetesebben törekedni az általában is kisebb energiaigényű, másrészt a kevésbé energiapiazarló ukrán ipar megteremtésére.

Ami az Európai Unió eszközeit illeti, azok inkább közvetett hatásúak. Mindkét országra nyomást gyakorolhat, miközben a kompromisszumos megoldás szükségességét hangsúlyozza. Oroszország esetében ezt elsősorban erőteljes vevői pozíciójára alapozhatja, míg Ukrajna számára – a csapolási tilalom betartása vagy be nem tartása esetén – a partneri kapcsolat minőségileg új szakaszba lépése a tét.

Melyek a kiobbant gázháború legfontosabb tanulságai? Leginkább az, hogy a mára kialakult függési szintek olyan erősek, hogy azok már valamennyi érintett számára biztonsági kockázatokat rejtenek magukban. A megoldás tehát mindenképpen a függés csökkentése. Az ilyen irányú gondolkodás egyébként az ügy mindhárom érintettjét jellemezte már korábban is. Ukrajna egyrészt fokozatosan csökkentette Oroszország részeseését az energiabehozatalon belül, mert a földgázt tekintve jelentős szállítójává lépett elő Törökmenisztán. Igaz, ez egyelőre nem oldja meg az orosz függés problémáját, mivel a türkmén gáz is Oroszországon keresztül érkezik. Ezen túlmenően azonban szeretnének részt venni olyan vezetéképítési projektekben, amelyek már Oroszország kikapcsolását célozzák. Természetesen Oroszország, illetve az orosz energetikai

vállalatok sem ülnek ölbe tett kézzel. Sőt, ők már a tervezettségél valamivel előrébb tartanak. 2005 őszén került sor például a Gazprom és német partnerek közreműködésével egy olyan együttműködési szerződés aláírására, amely a Balti-tenger alatti, Oroszországot Németországgal – a jelenlegi második legnagyobb orosz gázvásárlóval – összekötő, mintegy 1200 kilométer hosszú új gázvezeték megépítéséről rendelkezik. A tervek szerint a vezeték 2010-re lesz üzemképes. Amennyiben Ukrajnában és más érintett országokban, többek között Lengyelországban, nem lépnek addig az alternatív források kiépítése irányába, kiszolgáltatottságuk fokozódik, s ezzel biztonsági kockázataik erőteljesen nőnek. Ezen túlmenően Oroszország az Európán túli piacok (az USA, Ázsia és különösen Kína) felé is nyitni kíván.

Az Európai Uniónak is újra kell értékelnie saját energiapolitikáját, azon belül pedig az Oroszországhoz fűződő energetikai viszonyát is, amelynek formálására és fejlesztésére hozták létre 2000-ben az ún. energiadialógust. Brüsszel magatartása egyébként meglehetősen ambivalens, arról nem is beszélve, hogy ebben a kérdésben is jelentkezik a jól ismert eltérés az Európai Bizottság és egyes tagállamok véleménye között. Egyrészt a bizottság az Oroszországgal megkezdett energiadialógusban – éppen a hosszabb távú ellátásbiztonsági szempontokat szem előtt tartva – a kapcsolat szorosabbá tétele mellett tette le a voksát. Másrészt az EU hosszú távú energiapolitikáját körvonalazó ún. Green Paperben a beszerzési források további diverzifikálásának szükségessége mellett érvel. A 2005. őszi német–orosz kezdeményezés – más lépések hiányában – azonban egyértelműen az orosz súly erősödését eredményezné, másrészt árnyékot vet az immár egy éve új színekben jelentkező EU–ukrán partnerségre. Már a korábbi jelek tükrében is, még inkább azonban az aktuális gázkonfliktus következtében, az energetikai területen jelentkező és kiéleződő további ellentétek kiküszöbölésének céljából célszerűnek tűnik az EU–orosz energiadialógus háromoldalúvá fejlesztése Ukrajna bevonásával, illetve a többi szénhidrogén-kitermelést folytató FÁK-országra is kiterjedő koherens koncepció kialakítása. (Természetesen az új irányoknak a többi olaj- és gáztermelő országra, valamint az új technológiák alkalmazására – LNG – is ki kell terjedniük. Ilyen irányú elképzelés az eredetileg 2012-re tervezett Adria-vezeték.) Mindebben a legnagyobb nehézséget az új koncepciók és az azokat követő projektek kivitelezésének Oroszországgal történő elfogadtatása jelenti. Oroszország ugyanis nem érdekelt a dialógus kiterjesztésében, és ez esetleg a Brüsszel–Moszkva viszonyt is megterhelheti. Az energetika ugyanis nem csak az EU–orosz partnerség legkonkrétabb és eredményekben leggazdagabb területe, hanem a gazdasági kapcsolatok meghatározó eleme is.

* * * * *

Eddig megjelent számaink megtekinthetők és letölthetők a www.vki.hu weboldalról